

POJMOVI »ČASTI« IZMEĐU HUMANISTIČKOG ZNAJANJA I VITEŠKOG UMIJEĆA. ETIKA »UMJERENOG I ČESTITOG« ŽIVOTA U *IL BARIGNANO* FRANE PETRIĆA*

LUCIANA BORSETTO

(*Dipartimento di Italianistica,
Università di Padova*)

UDK 18 Petrić
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 15. 9. 1998.

What is honour? A word.

(W. Shakespeare, *The first part of Henry the Fourth*, V, I)

(...) mišljenje koje drugi imaju o nama (...) nije bitno za našu sreću: dakle, to je taština, *vanitas*. (...) Zapanjuje koliko (...) vrijeda svaka povreda (...) taštine, to jest svako poniženje i prezir. Na tome se temelji osjećaj časti.

(A. Schopenhauer, *Kako da budemo sretni*)**

»Još nikada nisam vidio, veleštovani i presvijetli Gospodine moj, čovjeka koji, ma koliko bio pokvaren i nečastan, ne bi držao do svoje časti i ne bi želio da ljudi o njemu dobro misle (...) i kada čuje da o njemu ružno govore i vrijeđaju ga, nerado to otrpi; a ako ne uspije, on se osvećuje. Pa ipak, uza sve to veliko i sveopće ispo-
vijedanje časti, još se nije našao netko tko bi o njoj htio pisati.«

* Prilog sa VI. međunarodnog simpozija Hrvatskog filozofskog društva »Dani Frane Petrića« održanoga 30. kolovoza do 4. rujna 1998. u Cresu.

** Fr. A. Schopenhauer, *L'Arte d'essere felici esposta in 50 massime*, uredio i ogledom popratilo Franco Volpi. Prijevod Giovanni Gurisatti, Milano, Adelphi, 1997., str. 112. Godine 1828. filozof je izradio *Škicu za raspravu o časti* (sada u sastavu posthumnih fragmenata *Adversaria*) u kojoj je i ta izreka. Usp. A. Schopenhauer, *Der handschriftliche Nachlass*, ur. A. Hübscher, Kramer, Frankfurt, 1966–1975, anastatički pretisak Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 1985, vol. III, str. 450–490.

Tako je dvadesettrogodišnji Petrić napisao 4. svibnja 1552. u posveti Giovaniju Francescu da Gambara, rođaku slavne Veronike¹, kod kojega se, kaže, poveo razgovor koji je poslužio kao osnova za *Il Barignano*, kratki *Dijalog o časti* uvršten u korpus mladenačkih djela tiskanih u Veneciji u izdanju Griffio, 1553.²

Pojam časti u Crešaninovu dijalogu nije suprotstavljen moralnom poroku i nečasnosti niti je obilježen krepošću prema tradicionalnom srednjovjekovnom ili humanističkom shvaćanju, nego označava novo semantičko polje, usredotočeno na »dobro mišljenje ljudi«, za postizanje ili vraćanje kojega se – u slučaju gubitka dobrog glasa zbog »ružnog govorenja« ili »uvrede« – zavija stari institut osvete.

Čast kao izraz individualnog etosa, kao manifestacija *areté* zamijenio je privid časti, njezino javno »ispovijedanje«. Petrić bilježi raširenost te pojave u njegovo doba i nedostatak stručnjaka koji bi je bili voljni obraditi.

To je opravdanje za njegov napis, zamišljen – izgleda – oko 1552. u brešanskom dvorcu Pralboino, feudu Gambarijevih, u kojemu je osamdeset godina prije rođena pjesnikinja i gdje je njezin nećak, slavni posvećenik i njegovatelj upravo filozofskih studija, održavao mali dvorac natrpan tiskarskim strojevima, knjigama i slavnim gostima.³

Riječ je o prilogu razmišljanju o »časti« i zakonima *Sretnoga grada*⁴, o naknadnom razmatranju veza između etike i politike, o postupcima kojih se

¹ Kćerka Francesca Gambare, petrarkistička pjesnikinja rođena u Pralboino (Brescia) 1485. Umrta u Correggiju (Reggio Emilia) 1550. U Franjinoj posveti u *Il Barignano*, sinu njezina strica Maffeu stavljeno je ime njezina oca. Usp. E. Sandal, *Casa Gambaresca, i libri, la tipografia*, u: *Veronica Gambara e la poesia del suo tempo nell'Italia settentrionale*. »Atti del Convegno (Brescia–Correggio, 17–19 ottobre 1985)«, ur. C. Bozzetti, P. Gibellini, E. Sandal, Firenze, Olschki, 1989, str. 70–73. Bartolomeo, Ludovico i Pietro Rossitini u svom prijevodu *Života i izreka filozofa Diogena Laertija* (Venezia, Vaugris, u znaku Erasma, 1545; ibidem, Farri, 1566), nazvali su ga »najvećim znalцем obaju jezika (latinskog i grčkog) i najučenijim u stvarima filozofije«. Usp. E. Sandal, *Casa Gambaresca, i libri, la tipografia*, nav. dj., str. 70–73.

² U posveti se govori o »razgovoru naobraženih ljudi i iskustvu u upravljanju svijetom« u kući Gambara. Taj je razgovor »pobudio u duši« Crešanina »veliku želju da pokaže« bi li znao »nešto o tome reći a da bude dobro«. Usp. *Al molto reverendo et illustre, il sig. conte Gio. Francesco da Gambara*, u DI M./FRANCESCO /PATRITIO/ LA CITTA' FELICE /Del medesimo, Dialogo/ DELL'HONORE, IL BARIGNANO./Del medesimo, Discorso/DELLA DIVERSITA DE'/FURORI POETICI./LETTURA SOPRA IL SONET /TO DEL PETRARCA./La gola, e'l sonno, e l'ociose piume/(...)/IN VENETIA, PER GIOVAN. GRIFFIO /MDLIII, c.20r.

³ Godine 1535. izašle su »ad Pratum Albuini in aedibus illustris viri Ioannis Francisci Gambare, comitis pontificii« dvije knjige *Thesaurus ciceronianus* humanista Marija Nizolija, nedvojbeno zaslugom grofova pokroviteljstva, koji je na svom feudu okupljao malo književno društvo, a od 1523. ugostio i humanista Brescella. Usp. *La scheda Gianfrancesco Gambara*, u E. Sandal, *Casa Gambaresca, i libri, la tipografia*, nav. dj., str. 70–73.

⁴ Usp. *La città felice*, nav. dj., c. 10r–v.

treba pridržavati u slučaju mržnje i »privatnih kućnih neprijateljstava«.⁵ Radi se i o prvom teorijskom doprinosu suvremenoj raspravi o dvoboju, o rješavanju raznih sukoba oko prvenstava oružanim okršajem, što je sredinom stoljeća u Italiji i Europi, na području venecijanske vlasti i raznih padskih dvorova ugrožavalo koheziju plemićkog staleža, narušavajući odnos ovisnosti o vrhu strukture iznad njih.⁶

»Dugim raspravama izobraženih i stručnih ljudi« o takvim okršajima i lažnom pojmu časti u njihovim temeljima Petrić suprotstavlja jezgrovito izlaganje o »pravom pojmu« časti; obliku »rasprave« u mnogim knjigama o viteškom umijeću koje su preplavile tržište grada na lagunama, gdje je smješteno i djelo – u samo jednom desetljeću 1540–1550. izašle su u Veneciji Alciatijeva *De singulari certamine seu duello* (Valgrisi, 1544)⁷, *Gentilhuomo e il Duello* Fausta da Longiana (Bindoni e Pasini 1542. i Valgrisi 1551)⁸, Muzijev *Duello* i *Risposte cavalleresche* (Giolito, 1550)⁹ – suprotstavlja način preuzet od »božanskog Platona u njegovim *Dijalozima* (...) koji napasnima se iliti svadljivima nazivaju«¹⁰, jezgrovitu dijalektiku istraživanja u obliku dijaloga kojim se, brzim nizanjem pitanja iznosi znanje bitno ukorijenjeno u »grešku«, upozorava na promjenljivost *doxa*, prokazuje njezine zamke i nepouzdanost.

Neophodan u svakoj raspravi o dvoboju – »o dvoboju ćemo govoriti, o kojemu se ne može govoriti ako se ne raspravi o časti«, kaže tih godina Spero-

⁵ Ibidem, c. 10r.

⁶ Što se tiče venecijanskog područja usp. C. Povoło, *La conflittualità nobiliare nella Terraferma veneta*, u: *L'intrigo dell'onore. Poteri e istituzioni nella Repubblica di Venezia tra Cinque e Seicento*, Cap. V (*I volti della giustizia e del potere*), Verona, Cierre, 1997, str. 166; G. Ruggiero, *Patrizi e malfattori: la violenza a Venezia nel primo Rinascimento*, Bologna, Il Mulino, 1982; G. Gullino, *I patrizi veneziani e la mercatura negli ultimi tre secoli della Repubblica*, Banca popolare di Verona, 1985.

⁷ Prvo izd. Pariz, J. Keruer, 1541; zatim Lyon, 1543. U Veneciji 1544. u izdanju Costantini izlazi i prijevod na pučki jezik: *Duello (...) fatto di latino Italiano à commune utilità. Tre consigli appresso de la materia medesima uno del detto Alciato, gl'altri de M. Mariano Socino, successivamente, nel corso del decennio, più volte ristampata* (Venezia, Valgrisi, 1545, de Tortis, 1545, Comin da Trino 1552).

⁸ Usp. *Duello (...) regolato a leggi dell'honore. Con tutti li cartelli missivi, e responsivi in querela volontaria, necessaria e mista e discorsi sopra. Del tempo de' cavalieri erranti, de bravi, e de l'età nostra*. Poslije prvog izdanja iz '51. ponovo je tiskana kod Valgrisija '52, zatim koncem pedesetih godina (Borgominieri, 1559. i 1560).

⁹ Zatim su oba gotovo bez stanke ponovo tiskana. Godine 1552. Giolito je u Veneciji izdao i španjolski prijevod Muzijeva *Dvoboja* (*El Duello*). O bogatoj renesansnoj literaturi o dvoboju i časti usp. F. Erspamer, *La biblioteca di don Ferrante. Duello e onore nella cultura del Cinquecento*, Roma, Bulzoni, 1982.

¹⁰ Usp. *Al molto reverendo et illustre, il sig. conte Gio. Francesco da Gamba*, c. 20v.

ne Speroni u svojoj Raspravi¹¹ – moderni pojam časti opravdava vođenje privatnih ratova širokih ogranaka plemićkog društva toga doba koji se ne mogu na isti način pohvaliti ekonomskim i političkim prestižem i čistoćom krvi, te im se priznaje autonomni i državnoj vlasti alternativni stalež¹², što se Crešani- nu čini pogrešnim mišljenjem, besmislenom pretpostavkom, filozofski ute- meljenom na nepoznatoj i mračnoj osnovi.

»(...) oni koji su dosad o dvoboju pisali«

čitamo dalje u posveti Gambari

»od kojih se više nego od drugih, čini se, tražilo da o njemu raspravljaju, jer su pretpostavljali da je to nešto svima poznato, ispisali su svoje duge rasprave na nepoznatoj i mračnoj osnovi; zamišljajući valjda da, zato što svi ljudi žele biti poštovani, moraju znati i što je čast; pa ipak, iskustvo pokazuje da su zaista rijetki oni koji znaju što je prava čast (...)«¹³

»(...) u tisućama napisanih knjiga«

umjesto uvoda u dijalog

»jedva je negdje usput rečeno što je to. Još manje se našao netko tko bi točno odredio bit i narav njezinu (...)«¹⁴

Da je teško odrediti što je čast, slaže se Giovan Battista Possevino u svo- joj raspravi u obliku dijaloga u nekoliko knjiga iz 1553, mnogo obimnijoj od kratkog Petrićeva djela koje je objavljeno iste godine. Ma kako joj se pristu- pilo, čast je poput »lernske hidre« koju je teško savladati: »za svaku odsječenu glavu« – kaže Possevino – »smjesta pedeset« novih naraste¹⁵; tko to prizna – odgovara Petrić – »štuje« ju kao Boga¹⁶.

¹¹ Rasprava protiv dvoboja naslovljena *Dell'uomo*. Jedan odlomak otisnut je u 18. stoljeću sa- mostalno, zaslugom Muratorija. Navodi se izravno iz F. Erspamer, *La biblioteca di don Ferrante*, nav. dj., str. 116. O časti Speroni govori i u djelu *Del Duello*, napisanom šezdesetih godina. Nije bilo objavljeno do 1740, kada je objelodanjeno u V. svesku *Opere stampate* u Veneciji, u izdanju Occhi.

¹² O tim temama usp. O. Brunner, *Adeliges Landleben und Europäischer Geist* (1949), tal. prijevod G. Panzieri, *Vita nobiliare e cultura europea*, Bologna, Il Mulino, 1972; A.A.VV., *Patriziati e aristocrazie nobiliari*, ur. C. Mozzarelli i P. Schiera, Trento, 1978.

¹³ Usp. *Al molto reverendo et illustre, il sig. conte Gio. Francesco da Gambarà*, c. 20r.

¹⁴ Usp. *Il Barignano. Dialogo dell'honore*, nav. dj., c. 22v.

¹⁵ Usp. DIALOGO DELL' / HONORE DI M. GIOVAN-/NI BATTISTA POSSEVINI / MANTOVANO./ CON PRIVILEGI DEL SOMMO PONTEFICE / GIULIO III. DELLA IL- LUSTRISSIMA SIGNORIA / DI VINEGIA, DELL'ECCELLENTISS. DUCA DI / FIOREN- ZA, E D'ALTRI PRINCIPI./ (...) / IN VINEGIA APPRESSO GABRIEL / GIOLITO DE FER- RARI E / FRATELLI. MDLLL., Knjiga II, str. 59. Dijalog je posthumno objavio njegov brat G. B. Antonio Possevino, a u 16. stoljeću doživio je 8 izdanja. G. B., koji je preveo i pod svojim ime- nom uvrstio i rukopis rasprave *De honore* svoga učitelja Antonija Bernarda, slavnog filozofa pris- taše Siger a od Brabanta, umro je 1549.

¹⁶ Usp. *Il Barignano. Dialogo dell'honore*, nav. dj., c. 21v. O »religiji časti« izričito govori Fausto da Longiano u svom *Duello (...) regolato a leggi dell'honore*, nav. dj., str. 14.

U raspravama u kojima se govori o časti u svakom se slučaju evocira sam sustav viteških pravila u kojima se ona obično i prepoznaje. Govoreći o časti, u konačnici se raspravlja samo o dvoboju i o rangu plemića koji se bore. S velikom zalihom kazuistike *exempla*, uzetih iz stare i nove povijesti, opširno se razlažu načini na koje se spirala ljaga, sramota i uvreda; rasprava o biti časti svodila se na nekoliko otrcanih sentencija iz Stagiraninove *Retorike* i *Nikomahove etike*¹⁷, koje su se potom slile u Ciceronov *De legibus*.

Poneki moderni autor, kaže dalje Petrić (među njima i Possevino), govori da je čast samo »neiskvareno prirodno stanje«, Aristotel i Ciceron proizveli su je u »nagradu vrline«¹⁸. Petrićev dijalog, koji započinje analizom starih i modernih definicija, uklapa se u sliku društva, vrlo zabrinjavajuću za mir Serenissime, no ne zbog nemira na malim dvorovima na kopnu, koji su više-manje nedavno pokoreni, nego zbog napetosti na padovanskom Sveučilištu na pragu druge polovice šesnaestog stoljeća, koje je duboko ogrezlo u svađe što stvaraju razdor među više od dvije tisuće njegovih »đaka«.

»Kako je u Padovi G. Fabio? Kakav je studij ove godine? Miruju li oni školarci ili su kao obično bučni?«

pita grof Giovan Giacomo Lionardi, poslanik Urbina u Signoriji¹⁹ Fabija Barignana iz Pesare, po kojemu je djelo dobilo ime.

»Snalazimo se kako najbolje znamo, gospodine grofe.«

odgovara ovaj, najvjerojatnije »đak« na Sveučilištu, ali ujedno i autor prosudbi o viteštvu²⁰ te mu stoga nipošto nije strano to o čemu se govori:

¹⁷ Usp. Aristotel, *Nikomahova etika*, I, V 4 (1059b, 22–23); IV III 10 (1123b, 20–21); IV III 15 (1123b, 35); VIII XIV 2 (1163b, 3–4). Usp. i *Retoriku* I V (1361a, 28).

¹⁸ Usp. *Il Barignano. Dialogo dell'honore*, nav. dj., c. 23v.

¹⁹ Radi se o Gian Giacomu Leonardiju, grofu od Monte l'Abate (1498–1562), vojnom inženjeru. Održavao je utvrde Pavije, Vicenze, Senigalije, Rima. Bio je u službi Guidobalda II, vojvode od Urbina, i njegov ambasador u Veneciji 1547. Njemu je upućeno Aretinovo pismo od 6. prosinca 1537. Osoba »velike mudrosti i vrijednosti«: tako o njemu izvješćuje venecijanski poslanik Federico Badoer u izvještaju Guidobaldu II della Rovere iz 1574. Usp. *Relazioni degli ambasciatori veneti al Senato*, ur. A. Ventura, sv. I, Bari, Laterza, 1976, str. 48 (Biblioteca degli Scrittori d'Italia, Laterza, Reprint, 12).

²⁰ U bio-bibliografskom popisu, koji bilježi tiskanje *Mišljenja o viteštvu* (»a c. 153 *Manifesta Bartolomea del Monte Santa Maria*«), Mazzuchelli ga spominje kao Pezarežanina, nećaka slavnog petrarkista Pietra Barignana i brata manje poznatog Giulija. Usp. nekoliko redaka natuknice *Barignano (Fabio)* u G. Mazzuchelli, *Gli scrittori d'Italia, cioè notizie storiche, e critiche intorno alle vite e agli scritti dei letterati italiani*, Brescia, G. Bossini, 1758, sv. II, dio I, str. 359. Nema naznaka o mogućem padovanskom obrazovanju. U fikciji Petrićeva *Dijaloga* sveučilišni grad spominje se samo kao mjesto porijekla i odredište lika, no ima i izričitog pozivanja na učenje Tornietta i Genoe (slavni Marcantonio de' Passeri, predstavnik averoističkog aristotelizma na Sveučilištu pomiješanog s neoplatoničkim utjecajima), po čemu bi se moglo pretpostaviti da su obojica slušali predavanja, ako nisu bili i pitomci. U svakom slučaju, to je bilo iskustvo Crešanina koji je podvo-

»(...) studij je ove godine prilično procvjetao; procjenjuje se da će doći oko dvije tisuće đaka. Ali oni su stalno u svađama i mnogi su narodi spremni na uzbunu; daj Bože da sve prođe dobro«. ²¹

Napučenost sveučilišnog grada sama po sebi je bogatstvo, no krije i mnoge zamke. Svađe i privatni ratovi među »đacima« u svakom se času mogu izmetnuti i naprsnuti »mitsku« sreću Republike koja se nije oslanjala na vladavinu naroda, nego na vladavinu pravde i čuvanje mira, kako svako malo potvrđuje Paruta. ²²

Jednom od tih naroda pripada i Petrić, od 1547. padovanski student. Smještajući svoj dijalog u Veneciju, on daje i političku perspektivu čitanju i tumačenju činjenica. Iz te perspektive, podijeljen na različite, čak i posve suprotstavljene likove dvojice sugovornika koji vole govoriti, on nastavlja nit razgovora koje su u kući Gambarara vodili »naobraženi ljudi, iskusni u upravljanju svijetom«. ²³ Preuzimajući obimni posao zvučne orkestracije i režije, mogao je izokrenuti opasna razmatranja o dvorskim dvobojima. On je istovremeno poslanik Urbina u gradu na lagunama i padovanski učenik Torriella i Genoe ²⁴; čas zaogrće prepredeni poslanički plašt, čas sukno svim mastima premazanog Barignana.

Ta dvostruka dijalektička maska, koja će se izoštriti tijekom *Deset dijaloga o Retorici* i *Deset dijaloga o Povijesti* i omogućiti mu da izbjegne gledište onih – uglavnom pravnika i dvorjana – koji pišu »o časti«, potvrđujući zapravo sukob frakcija i autonomiju plemićkih staleža koji ih vode, omogućava mu diskretni pogled filozofa koji istražuje »prirodu stvari i ponašanje ljudi« ²⁵, pobija lažna mišljenja i »malo pomalo« traži istinu.

Slika kojom je Barignano oslikao Lionardiju »ispovijedanje časti«, izvučena iz konteksta prilika na dvorovima, prikazana je tipično venecijanskim

jio u Barignanu i Lionardiju, projicirajući i u jednog i u drugog nešto od sebe. O disciplinama padovanskog Sveučilišta u prvoj polovici 16. stoljeća i o organizaciji i oblicima učenja, usp. F. Dupui-grenet Desbroussilles, *L'Università di Padova dal 1405. al Concilio di Trento*, u *Storia della cultura veneta*, ur. G. Arnaldi i M. Pastore Stocchi, Dal primo Quattrocento al Concilio di Trento, III, 2, Vicenza, Neri Pozza, 1980, str. 607–647. O strancima usp. G. Fedalto, *Stranieri a Padova, ibidem*, III, 1, str. 499–535.

²¹ Usp. *Il Barignano, Dialogo dell'onore*, nav. dj., c. 20r.

²² »Sreća se – kaže Paruta Matteu Dandoli, venecijanskom poslaniku na Tridentskom koncilu, u *Dialogo della perfezione della vita politica* (1572) – ne krije u vladanju mnogim narodima, nego u pravednom upravljanju i držanju podanika u miru i spokoju.« Navedeno iz G. Benzoni, *Venezia nell'età della controriforma. Problema di storia*, Milano, Mursia, 1973, str. 23. O mitskoj sreći Republike koja se u kopnenom području temelji na pravičnoj upravi i traženju mira usp. F. Gaeta, *L'idea di Venezia*, u *Storia della cultura veneta*, nav. dj., III, 3, str. 565–641.

²³ Usp. *Al molto reverendo e illustre, il sig. conte Gio. Francesco da Gambarara*, c. 20v.

²⁴ Izravno navedeni u *Dijalogu*. Usp. *Il Barignano. Dialogo dell'onore*, nav. dj., c. 30r–v.

²⁵ Usp. *Al molto reverendo et illustre, il sig. conte Gio. Francesco da Gambarara*, nav. dj., c. 20v.

analogon: Sveučilište u Padovi vrvi naoružanim mladićima. U filozofskom razmatranju pisca *Sretnoga grada* nije oružje, nego »žar« ambicije razlog njegove zloupotrebe. Ako ga ne stiha primjena zakona, predviđa »nesuglasice« i građanske »razdore«, a ne samo izmicanje obvezama poslušnosti koje su propisali očevi, koji naizmjenice sudjeluju u izvršavanju vlasti.²⁶

Barignano prihvaća temu mladenačke ambicije iz *Sretnoga grada* i zagorče je modernom problematikom časti. Za neobuzdane »đake« Sveučilišta javno iskazivanje časti znači oglušiti se na zapovijed o »korisnom« i »čestitom« koju zahtijevaju očevi. »Ići učetvoro«, ne podnositi »nasilje«, nikada mirovati, primjeri su njezina iskazivanja. Lionardi osporava takvo značenje časti. Predlaže da se ispita što je ona uistinu, na koji način se stječe, kako se može sačuvati.

»Možda oni ne mogu obuzdati te svoje usijane glave i prihvatiti se onoga zbog čega su ih njihovi očevi prvenstveno poslali. I gledati na svoju korist i poštenje?

Gotovo je nemoguće, gospodine grofe, da žive u miru, jer svi su mladi i slobodni, i svi se bave pitanjem časti; ne žele podnijeti ni najmanje ugnjetavanje ni od koga. Zato je nemoguće da među takvom čeljadi prilično često ne izbiju skandali.

Drugo se hoće, moj gospodar Fabio, za iskazivanje časti, a ne povozdan naoružan hodati učetvoro i tražiti kavgu: prvo treba znati što je čast i steći je učenjem i marom; a zatim je na svaki način nastojati sačuvati.«²⁷

U dijalogu su izložena tri cilja istraživanja, od kojih je prvi eminentno platonički i odnosi se na ideju časti, njezinu bit i njezine pojave²⁸; drugi su više vezani za političku praksu. Kao i za Platona, uvjet za raspravu je istina, koju Lionardi traži u dinamici govora, dok javno mnijenje, *doxa*, iznosi Barignano. Postupak da se do nje dođe temelji se ujedno na Sokratovoj tehnici indukcije, postavljanja pitanja i čuđenja i na Aristotelovu načelu neproturječnosti²⁹; deduktivnu logiku Stagiranina prati humanistička ironija *docta ignorantia* kojom se razotkrivaju besmislena uvjerenja o slavi, *auctoritas*, vremenu.

²⁶ »Iz toga proizlazi da za upravljače grada treba birati vrlo stare ljude – čitamo u djelu – a mlade treba voditi tako da se na pravednost najprije naviknu jer će oni kasnije rukovoditi druge. Više od svih sretnom će biti ona republika čiji vladari prije vladanja imaju dobru pripremu u vrijeme dok se njima vlada. Tako će prestati sve nesuglasice i građanski razdori, ako se žarište mladenačke ambicije ugasi u ime pravedne vladavine« (usp. *Sretnan grad*, Zagreb, A. Mutnjaković, 1993, preveo Vladimir Premec, str. 84; kurziv je naš).

²⁷ Usp. *Il Barignano, Dialogo dell'honore*, nav. dj., c. 22v.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ Usp. izjave poput ove: »ne možete u istom času sjediti na stolcu na kojemu sjedite i na onom koji ste ostavili u Padovi«; »nije moguće dati dvije proturječne a istinite definicije« (*Ibidem*, c. 23v).

Ako je čast »neiskvareno stanje prirode« – prema definiciji modernista koji je smatraju opipljivim znakom čistoće roda³⁰ – kakva je priroda časti? To je prvo pitanje. Analiza uzima u obzir svaku odrednicu definicije: što znači stanje, što se podrazumijeva pod neiskvarenošću, o kakvoj je prirodi riječ? Stanje je suprotnost gibanju, dakle, čast je zastoj? Neiskvareno znači nepromjenljivo, dakle, čast je nepromjenljivost? Priroda – kako kaže Aristotel – upravlja svijetom, ona je božanska, ne mijenja se, ne kviri se, dakle, priroda je čast?

U nizanju pitanja jedna po jedna padaju lažne izvjesnosti: ako se »đaci« Sveučilišta tuku da obrane čast – kako oni tvrde – mogu se raniti, razboljeti, umrijeti. Ako umru, neće sačuvati prirodu tijela u njegovu neiskvarenom stanju, pa tako neće sačuvati čast.³¹ Ako je čast koju oni ispovijedaju nešto dobro, zašto se zbog nje svakodnevno laćaju oružja?

Lionardijevim načinom pobijanja nabranjem vrijednosti časti prvo se povezuje s pogrešnim mišljenjem »đaka« (»Drže (...) da je čast nešto dobro jer zbog nje zapodijevaju mnoge tuče i razne stvari (...) kad bi je smatrali nečim lošim, ne bi o njoj toliko vodili računa, jer nema čovjeka koji želi zlo«³²), dakle, vezana je za *communis opinio* o sreći i o izvanjskim dobrima kojima se ona ostvaruje. Stoga su stavljeni u pitanje plemenitost i sustav »dostojanstvenika«, ili s tim povezana prirodna stanja, izbori, sreća, što je uvijek dobivalo prostora u suvremenim raspravama o dvoboju i dvoru, a uvijek samo marginalno dodirnjuto u *Sretnom gradu*.³³

Ako je – kako se obično misli – čast roditi se kao bogataš, plemić, princ, je li onaj tko se rodio siromašan nečastan? Ako se siromah svojom darovitošću obogati, ako se oplemeni oružjem ili obrazovanjem, ako se uspne do »poglavarstva, kneževskog dostojanstva i gospodstva«, je li sve to čast?

³⁰ Petrićeva polemika oko toga više je uperena, čini se, na Possevina koji tu situaciju opravdava u svjetlu filozofije, nego na Muzija koji samo razmišlja i opisuje određenu situaciju. Njegov dijalog prava je pohvala plemenitosti krvi. Njegova je izjava: »Plemenitost je uistinu vrлина roda« (usp. *Dialogo dell'onore*, nav. dj., str. 205), premda, ako se njegovo stajalište podvrgne analizi, ono uopće nije linearno, upozorava Francesco Erspamer. U svom djelu on zaista s jedne strane naglašava prednost krvi, a s druge prihvaća načelo da ustrajnost u kreposti s vremenom mora biti društveno priznata (usp. F. Erspamer, *La biblioteca di don Ferrante*, nav. dj., str. 108).

³¹ »Naoružano čeljade gdje god i plane, razboli se. Kad se potuče s neprijateljem, ponekad je ranjeno, ponekad i pogine (...) tko se razboli, ili je ranjen, nije sačuvao prirodu svoga tijela u neoštećenom stanju (...) pa time nije sačuvao ni čast... Zato se ne laćaju oružja kako bi se očuvali u tom stanju, jer od njega ne mogu imati nikakve koristi, nego samo velike štete. (...) Tako ispada. Nije valjda čast neoštećeno tijelo. Nipošto.« (usp. *Il Barignano. Dialogo dell'onore*, nav. dj., c. 29r).

³² *Ibidem*, c. 30r.

³³ Gdje se rasprava o plemenitosti bitno može svesti na raspravu o astrološki određenoj intelektualnoj aristokraciji koja se potpuno podudara s društvenom aristokracijom. Vidi temu o težini manualnog rada i njegovoj nužnosti, i o suprotnosti »robovi« – »gospoda« (usp. *La città felice*, nav. dj., cc. 7r, 10v).

»Možda je čast stanje u kojemu se čovjek nađe rođenjem, ako se rodio kao bogataš, plemić, princ, kralj? Ali ako se čovjek rodi kao prosjak, neplemenita roda, niska porijekla, što onda?

(...) ako se čovjek, rođen siromašan i niska roda, vlastitom umješnošću obogati, oružjem ili naobrazbom oplemeni i uspne do poglavarskog, kneževskog dostojanstva i gospodstva, hoće li i taj položaj biti čast?³⁴

pita Lionardi Barignana, odražavajući u proturječnosti rečenica krucijalne točke rasprave koja je primjerno žigosana već od prvih desetljeća šesnaestog stoljeća u jednom od temeljnih tekstova kulturne antropologije dvorjanina, u *Il Cortegiano* Baldassara Castiglionea.

»(...) najistaknutiji ljudi su plemeniti«,

piše u njemu jer je priroda u svaku stvar zasijala ono tajno sjeme koje daje snagu i svojstvo svoga principa svemu što iz nje potječe i čini je sebi sličnim (...) ali i:

»(...) mnogi (...) po krvi plemeniti, puni su poroka (...)«

i:

»(...) mnogi niska roda (...) krepošću su proslavili svoje potomke.«³⁵

Utopijski model *Sretnoga grada* predviđao je najveću raskoš za manjinu i ropstvo za većinu, što je ispravljeno stanovitom jednakošću u »privatnom vlasništvu« prvih i pravednom izmjenjivanju u sudjelovanju u »častima« da bi istjerali pogubnog crva »zavisti.«³⁶

»(...) smatram da se naša država sastoji od dva dijela. Jedan je radnički i bijedan, drugi gospodski i sretan. Ovaj drugi se svojski smatra građanskim, kao onaj koji u častima i državnom prvenstvu prethodi, pa je zato pokroviteljski.«³⁷

»(...) Zbog toga što svi građani ne mogu odjednom nositi počasti, primjereno je da to čine naizmjenice ulazeći u vladu jedan za drugim.«³⁸

³⁴ Usp. *Il Barignano. Dialogo dell'honore*, nav. dj., c. 31v.

³⁵ Neke teze Ludovica di Canosse i Gaspara Pallavicina u sintezi su proturječne (pogl. XIV–XVI prve knjige). Usp. B. Castiglione, *Il libro del Cortegiano*. Uvod A. Quondam. Bilješke N. Longo, Milano, Garzanti, 1987. (prvo izdanje: Venezia, Aldo, 1528), str. 41, 43.

³⁶ »Da zavist ne bi nagrizala tu tek izniklu mladu biljku, treba joj zemlju iznutra natapati umjerenom vodom jednakosti, privatnog vlasništva i dostojanstva« (usp. *Sretan grad*, nav. dj., str. 83). Elementi jednakosti, upozorava Lina Bolzoni, isključivo se ograničavaju na građane. (usp. L. Bolzoni, *L'universo dei poemi possibili. Studi su Francesco Patrizi da Cherso*, Rim, Bulzoni, 1980, str. 43).

³⁷ *Sretan grad*, nav. dj., str. 89.

³⁸ *Ibidem*, str. 84.

Statuti Signorije, koji velikim dijelom prožimaju djelo bili su utemeljeni na sretnoj kombinaciji vladavine »jednoga, nekolicine i mnogih«. ³⁹ U Barignanovu raspitivanju o plemstvu, premda podsjeća na humanistička shvaćanja Petrarce ⁴⁰ i Lorenza Valla ⁴¹, Leon Battista Albertija ⁴² i Lapoa da Castiglionchija, Coluccija Salutatija, Poggija Bracciolinija i Erasma ⁴³, za koje biti plemenit prvenstveno znači biti krepostan, istovremeno se osjeća trag sretne kombinacije u načinu venecijanske vladavine.

Plemstvo i bogatstvo, koji se općenito smatraju čašću, proizlaze iz prirodnog stanja, ali se i stječu umješnošću i srećom. To su dobra sama po sebi, ni dobra ni loša. »Sadrže stanovitu umjerenost« koja ih čini neutralnima s obzirom na subjekt koji djeluje (»prema tome kako ih vlasnik koristi, dobro ili loše, ona dobivaju ime«). Ona nisu dobro, dakle, nisu čast. ⁴⁴

»Jer ako o nama ovisi da nešto uradimo«

kaže Aristotel u *Nikomahovoj etici*,

»o nama ovisi i da ne uradimo. Ako je, dakle, u našoj vlasti da uradimo nešto dobro, onda je isto tako u našoj vlasti da ne uradimo nešto sramno, i ako je u našoj

³⁹ To je ustavni model »mješovite vlasti«: monarhija u osobi dužda, aristokracija u Vijeću desetorice, demokracija u Velikom vijeću. Navedeno iz G. Benzoni, *Venezia nell'età della controriforma. Problemi di storia*, nav. dj., str. 31. Ipak, u drugoj polovici 16. stoljeća, upozorava znanstvenik, ustavnu fasadu Serenissime, iako je sačuvala sklad kojemu su se divili stranci, narušavale su napetosti i suparništva između pojedinih tijela koja su otkrivala mnoge napukline u aristokratskom staležu.

⁴⁰ Vidi ovaj odlomak protiv viteških igara u *Seniles*, XIII, *liber XI*: »(...) sponte autem sese offerre periculis, non magni animi est, sed parvae prudentiae. Nec igitur longus sim, pro salute, pro dignitate, pro patria, ubi oportet pugna fortiter, pugna viriliter, pugna foeliciter periculis autem ac damnosis, & puerilibus his ludis equestribus abstine, hoc precor, hoc consulo, non sapientiae iure, sed aetatis. Temerarij forsitan, sed fidelis consilij veniam dabis, satis sit innotuisse iam omnibus, te huiusmodi. Ludis excellenter uti posse si libeat, quicquid ultra proceditur, frustra est (...) sapienti magnopere providendum est, ne ultro se ingerat, ubi periculi plurimum, utilitatis aut gloriae nihil est« (*Francisci Petrarcae Epistolarum de rebus senilibus liber XI, Epist. XIII (Abstinendum esse ludis inanibus) Hygoni estensi Marchioni, Patavii, VIII, Calend. Maias, u Opera omnia, Basilea, Petri, 1581, str. 889–890; kurziv je naš*).

⁴¹ Vidi neke odlomke iz II knjige *De voluptate* (pogl. III, XXVI, XXVIII o vrlini, časti, koristi i snazi) Usp. L. Valla, *Il piacere*, ur. V. Grillo, Napulj, izd. Pironti & Figli, 1948, str. 148–149; 151–152.

⁴² Razni odlomci o časti vezano za osobne vrline, za korisno i časno u odgoju djece, jačanje kućne i građanske imovine u *Libri della famiglia*. Usp. L. B. Alberti, *Libri della famiglia*, ur. R. Romano i A. Tenenti, Torino, Einaudi, 1969.

⁴³ Petrarca, Valla i Alberti, i Lapo da Castiglionchio, Coluccio Salutati, Poggio Bracciolini i Erasmo Rotterdamski smatraju da plemenitost proizlazi iz osobne vrline. U njihovim zapisima nije predviđena plemenitost po krvi. Po njima, jedan je hram časti, vrline i slave. O tim vidovima humanističke misli usp. G. Paparelli, *Feritas, Humanitas, Divinitas. Le componenti dell'Umanesimo*, Messina–Firenze, 1960.

⁴⁴ Usp. Il Barignano. *Dialogo dell'honore*, nav. dj., c. 33r.

moći da ne uradimo ono što je dobro, onda je isto tako u našoj moći da uradimo nešto nisko, ružno. Ako, međutim, do nas stoji da radimo dobro ili rđavo kao i da ne radimo (...) onda je jasno da od nas zavisi da li ćemo biti dobri ili rđavi.«⁴⁵

Rasprava o »umjerenosti« dobara, koja otvara pitanje o biti časti, njezinu stjecanju i čuvanju podsjeća na Aristotelov postupak po kojemu primijenjena filozofija nije posljedica teorije, nego autonomni teorijski korpus, a platoničkom pitanju o »pojmu« časti suprotstavio je vrline kojima se ona može steći. Čast – kaže Petrić – nije ni u siromaštvu ni u bogatstvu, nego u kreposnom postupanju. Ne proizlazi iz plemenitosti, »rangova« i »prednosti«, nego iz kreposnog ponašanja:

»(...) ako čast bogataša, plemića, činovnika, gospodina nije zaogrnuta vrlinom, ona nije istinita nego lažna (...)«

»(...) ne vjerujem da bi itko mudrom, učenom, razboritom, slobodoumnom, velikodušnom, snažnom, umjerenom, skromnom, uljudnom i kreposnom čovjeku, pa ne bio on princ, vladar ili predsjednik, markiz ili dužd, odrekao da je dostojan časti (...)«⁴⁶

»Umjerenost« dobara na isti način može navesti na niska i kreposna djela, što dokazuje mnogim *exempla* dobra i zla, propasti i spasa, reda i nereda kao uzrocima za oprečnu reakciju pohvale i pokude čovjeka koji djeluje:

»Da vladar Sicilije nije imao neraste, bi li ikada ubio i uništio taj otok na način na koji je to uradio?«

»A da Fabio Massimo nije postao diktatorom, bi li ikada republiku spasio od Hanibala?«⁴⁷

»(...) da Kraljević Marko nije postao vladarem, nikada ne bi mogao zaratiti s grčkim carstvom i prisiliti ga da u pomoć pozove Turke, što je bio početak propasti carstva, i pristupanja velikog dijela kršćanstva (...)«

»(...) da Gjergj Skenderbeg nije imao kneževinu Albaniju, ne bi tu zemlju okrenuo protiv Turaka, na svoju veliku slavu i na štetu neprijatelja vjere.«⁴⁸

⁴⁵ Navodi se iz: Aristotel, *Nikomahova etika*, Beograd, Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1980, prevela dr Radmila Šalabalić, 1113b, 2–4.

⁴⁶ Usp. *Il Barignano. Dialogo dell'honore*, nav. dj., c. 40v.

⁴⁷ *Ibidem*, c. 33r.

⁴⁸ *Ibidem*. Slijede drugi primjeri iz starih predaja i suvremene povijesti. O liku Kraljevića Marka u epsko-viteškoj povijesti i poeziji slavenskih naroda usp. N. Banašević, *Ciklus Marka Kraljevića i odjeci francusko-talijanske viteške književnosti*, Skopje, 1935; V. Dvorniković, *Kraljević Marko iz Vukova ciklusa u svjetlu karakterologije i psihoanalize*, u »Prosveta«, 21, 1937, 10/12, str. 677–681. O Đorđu Kastrotiću Skenderbegu usp. *Duello dell'albanese Giorgio Castriota o Scanderberg contro due cavalieri persiani Laia e Zampsa*, u P. Giovio i A. Gambini, *Commentario delle cose*

Djeluje subjekt, a ne njegovo društveno »dostojanstvo«, premda ono ipak uvijek izaziva »određeno poštovanje«, »određeno uvažavanje« ljudi (»zato što svi u duši gotovo sa sigurnošću vjerujemo da Bog ne bi toliko obdario bogataša kad on ne bi bio dobar, (...) da plemić zbog svježeh krvi ne može biti zao, (...) da se nitko ne može drugačije uzdignuti do dostojanstva doli vlastitim zaslugama«)⁴⁹, čime se određuje blagotvornost i pogubnost događaja; blagodat i šteta, čast i nečasnost koji iz njega proizlaze. Subjekt djeluje, on je pokretačka snaga za pohvalu i pokudu, što ovisi o njegovu časnom ili nečasnom ponašanju.

No, kakav je međusobni odnos između nečasnosti i poroka, časti i vrline? Na koji je način prvo »nagrada« drugoga, prema Aristotelovoj (i Ciceronovoj) definiciji na početku dijaloga? Je li zaista dovoljno samo jedno časno djelo da se čast i stekne?

Petrić se vraća na lažni pojam časti u vezi s ratobornim podvizima padovanskih »đaka« kad govori o motivu hrabrosti u upotrebi oružja, koji je različito obrađen u Platonovu *Lahetu*⁵⁰ i Aristotelovoj *Nikomahovoj etici*⁵¹ i u raznim kanonskim tekstovima klasične epike i romana, od Homera do Vergilija i Ariosta.

de' Turchi con gli fatti e la vita di Scandemberg principe di Epyro, Figliuoli di Aldo, Venezia, 1541, pogl. I, c. 4r–v.

⁴⁹ Usp. *Il Barignano. Dialogo dell'honore*, nav. dj., c. 40v.

⁵⁰ Platon je hrabrost u baratanju oružjem pretvorio u javno mnijenje. Hrabrost je, prema javnom mnijenju, sučeljavanje s neprijateljem na bojnopolju; ipak, hrabrost se iskazuje i u sučeljavanju u bijegu. Usp. Platon, *Lahet*, 190d–191b: »SOKRAT: Prvo ćemo dakle, ogledati to Lahete, što je hrabrost? Zatim, poslije toga, treba promotriti na koji je način mogu steći mladići, koliko se može steći vježbom i naukovanjem. No, pokušaj mi reći što je hrabrost? LAHET: Tako mi Zeusa, Sokrate, nije to teško odgovoriti. *Ako netko naime odlučno stoji u stroju i bori se protiv neprijatelja a ne bježi, znaj da je taj hrabar.* SOKRAT: Dobro kažeš, Lahete. Ali vjerojatno sam ja kriv što sam bio nejasan da nisi odgovorio ono što sam te misleći upitao, nego nešto drugo. LAHET: Zašto to kažeš, Sokrate? SOKRAT: Reći ću ti, ako budem mogao. *Onaj je hrabar, kako i ti kažeš, koji ostaje u stroju boreći se protiv neprijatelja.* LAHET: Da, tako kažem. SOKRAT: I ja. *Međutim, kakav je onaj koji se bori protiv neprijatelja bježeći, a ne ostajući?* LAHET: Kako bježeći? SOKRAT: *Kao što se za Skite pripovijeda da se ne bore lošije bježeći nego progoneći.*« Navedeno iz Platon, *Ion, Lahet, Meneksen*, Zagreb, Hrvatski studiji – Studia Croatica Sveučilišta u Zagrebu, 1998, preveo Željko Senković, str. 89–91; kurziv je naš. Platon zatim razmatra o drugim oblicima hrabrosti, koji dobivaju drugo značenje s obzirom na upotrebu oružja i, između ostalog, značenje snage, mudrosti, umjerenosti (usp. *Lahet*, 191c – 192c): »SOKRAT: O tome sam maločas govorio, da sam ja krivac što nisi dobro odgovorio, jer te ne upitah dobro. *Htio sam te pitati ne samo za one koji su hrabri kao teški oružnici, nego i za konjaništvo i za sve ratnike, i ne samo za ratnike nego i za one koji su hrabri u opasnostima na moru i u bolesti, i u siromaštvu, i u političkoj djelatnosti, te također ne samo za one koji su hrabri naprema bolu ili strahu, nego i za one što su sposobni boriti se protiv žudnji i užitaka, ostajući i vraćajući se; jer zacijelo postoje, Lahete, oni hrabri i u tome.*« Ibidem, str. 91–93, kurziv je naš.

⁵¹ Za razliku od Platona, po Aristotelu je hrabar onaj koji u borbi prkosi smrti. Usp. Aristotel, *Nikomahova etika*, III, 8–12.

Ako se drska hrabrost padovanskog »đaka« koji se naoružan upleće u svakodnevne tučnjave i svađe može nazvati časnim i vrlim djelom, kako se općenito misli, kako nazvati hrabar postupak miroljubiva nenaoružana mladića koji, nehotice upleten u sukob, brani sebe i prijatelje i odupre se protivniku sam ili s dva, tri sudruga? Što reći o srčanom držanju onoga koji, nevičan svađama i dvobojima, prihvati sukob s iskusnim borcem i izađe kao pobjednik?

»(...) kad bi se u Padovi, među tim đacima koji izazivaju razmirice, našao mladić koji nikada nije opasao mač niti ga je ikada, što ono bi se reklo, vidio isukana, te kad bi se uhvatio u koštac s protivničkom stranom i smiono se isprsiio, sam, s dva ili tri sudruga koji bi ga slijedili, i natjerao neprijatelje u bijeg, nekoga ubio ili mnogo ranio, zar se ne bi reklo da se ponio valjano i zar time ne bi stekao čast?

A kad bi drugi, koji nikada ni s kim nije imao razmirica i nikada nije bio u prilici da se tuče, prihvatio dvoboj s iskusnim borcem koji je više puta pobijedio u okršaju, i kad bi se s njime ogledao, ubio ga ili zarobio, ili izbacio s poprišta i izišao kao pobjednik, zar on ne bi stekao najvišu čast?«⁵²

Premda i samo jedna smjela *beau geste* sasvim opravdano zaslužuje atribut časne, ipak je ne treba smatrati čašću. Samo jedan časni čin nipošto se ne može nazvati »nagradom vrline«.

»(...) samo jedan čovjek

kaže Lionardi

samo jednim djelom može steći čast (...) samo jedno djelo nije dovoljno da zasluži vrlinu.«⁵³

Tertium del premio Aristotelove definicije časti koja sankcionira i nagrađuje kreposno ponašanje potiče Petrića da se gotovo potpuno vrati na kritičke kategorije što se obilato provlače kroz razmišljanje o *Sretnom gradu*. Koherentan u strogoj podjeli rada (»naša (se) država sastoji od dva dijela. Jedan je radnički i bijedan, drugi gospodski i sretan«, piše), Crešanin pravi razliku između nagrade i cijene: cijena koju mora platiti onaj koji se upusti u »niske i tjelesne stvari«⁵⁴, nagrada onome tko izvrši »dostojno i duhovno djelo«⁵⁵; pravi razliku između odličja i prave časti: odličja dodjeljuje »praktičnim« ljudima koji su zaslužili plaću dokazima vjernosti i hrabrosti u miru ili u ratu;

⁵² Usp. *Il Barignano. Dialogo dell'honore*, nav. dj., c. 35r.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ *Ibidem*, c. 10r.

⁵⁵ *Ibidem*, c. 35v.

časti dodjeljuje »spekulativnima« čija su vrlo djela izvršena bez oružja⁵⁶ i čije se individualno junaštvo ne iskazuje u upotrebi oružja, nego u njegovu erazmovskom otklanjanju.

Ako je za *communis opinio* toga doba junaštvo zapravo pojam koji je bitno vezan za privatni rat usamljenog viteza pozvanog da se oružjem bori protiv nepravdi i uvreda, osvetom se suprotstavljajući sramoti, ispravljajući nečasnost »dobrim glasom«, za Petrića bitno djelo mudrosti predstavlja budni oprez kao pokazivanje snage, miroljubivost i odbijanje oružja kao iskaz srčana, »umjerena i čestita« čovjeka.

»(...) da vas netko pljusne, što biste uradili?

(...) nastojao bih se osvetiti (...) Kad bih otprio, smatrali bi me (...) kukavicom (...) i pratila bi me sramota i prijekor (...).

(...) kad bi vas pljusnuo nasamo (...) što biste učinili?

(...) nastojao bih mu se osvetiti (...) jer bi on to mogao odati mnogima (...).

(...) kad biste mogli (...) biti sigurni (...) da neće prepričavati (...)?

(...) smatrao bih se osramoćenim samim tim što on zna (...).

Zamislimo da je na tom mjestu (...) začarani izvor i tko se iz njega napije, zaboravi sve uvrede (...), baš kao, kako kaže Ariosto, Merlinov izvor (...)

(...) kad bih Vašem Gospodstvu povjerio da u tom slučaju ne bih mario za osvetu, bojim se da biste me smatrali (...) nehajnim prema uvredi i nebrižnim prema časti.⁵⁷

Niskost, sramota, uvreda, sve ono što iznutra nagrizava moderni semiotički sustav časti, namećući privatni sukob kao neophodno sredstvo da joj se potvrdi smisao, u biti je samo izopačena posljedica loše upućene *doxa* iz vijesti o nanesejoj šteti, ako ne iz samog pojma štete. Bilo bi dovoljno omalovažiti značenje koje joj se obično pridaje, uvredu povjeriti Ariostovu izvoru zaborava da se oslobodimo osjećaja sramote i želje za osvetom.

⁵⁶ Suprotnost između »praktičnog« i »spekulativnog« u *Sretnom gradu* (vidi gdje se govori o zakonodavcu koji mora »iznad svega upućivati« građane na »dokolicu i mir, kao najbolja stanja« i »više (ih) navikavati na časne nego na korisne stvari, i više na vrline svojstvene miru nego ratu, a više na one koje vrijede u oba stanja, kao mudrost, pravednost, umjerenost i slično, od onih koje vrijede samo u jednom. Osim toga, zakonodavac mora raditi više spekulativno nego praktički.« (usp. *Sretan grad*, nav. dj., str. 91)) sreće se i kod Erasma Roterdamskog (»Dakle, pošto sam tako pribavila pohvalu za hrabrost i vrednoću, šta biste rekli ako bih sad počela da hvalim i svoju mudrost«: usp. *Pohvala ludosti*, Beograd, Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1979, prevela dr. Darinka Nevenić-Grabovac, str. 65).

⁵⁷ Usp. Il Barignano, *Dialogo dell'honore*, nav. dj., cc. 34v–35r.

»Ako kamen padne na glavu, to se zove zlo.«

rekao je Erasmo u *Pohvali Ludosti*, dajući prednost lijenosti nad revnošću.

Sramota, niskost, pogrda, uvreda nanose štetu samo ako izazivaju patnju. Za one koji ih ne uzimaju srcu, nema zla. Baš te briga što svi zvižde ako ti sam sebi plješćeš.⁵⁸

Izvrnutu hrabrost Erasmovih »lijenih«, koji prkose javnom mnijenju pretvarajući u paradoks njegova uvjerenja na neki je način evocirao Petrić u liku Agilulfa, koga su »smatrali izuzetno mudrim« jer je »doznajući da mu je žena povrijedila čast, a nije se mogao potajno osvetiti, umjesto da svoju sramotu razglasi, otprio i svoju čast zaštitio od javnog rugla upozorenjem konjušaru neka šuti.«⁵⁹

Ta obrnuta hrabrost kad »ispovijedanje časti« prestaje biti nasilnim odgovorom na nasilje i zaogrće kreposni plašt humanističke mudrosti, sama po sebi govori o etici »umjerena i čestita čovjeka«⁶⁰ iz Petrićeva dijaloga, Albertijeva dobrog »oca obitelji«, »gospodara zanosa svoje duše« koji slobodno postupajući prema vlastitu nahođenju, oslobođen obveza *doxa* vodi brigu da izvršava samo »svoje dužnosti prema prijateljima, roditeljima, supruzi i djeci«, okrenut »svojim stvarima koje bi zbog *contentioni* mogle propasti, a (...) u miru se povećavaju, sigurno je da bi si osvećivanjem »ili zbog prevelike snage protivnika ili zbog vlastite nepažnje« na vrat mogao navući »ili veliku štetu ili veliku sramotu.«⁶¹

»(...)među takvima

kaže Lionardi

srećemo i one koji, kad osjete da ih je drugi uvrijedio i nanio im štetu, materijalnu i osobnu, i u drugim još vrednijim stvarima (...) ostanu mirni i tihi samo zato da se stvar ne razglasi i ne doznaju je svi, jer im to obično donese više sramote nego časti (...)«⁶²

Sramotu i čast, hrabrost i kukavičluk iskazuju izvršena djela, a ne mišljenje koje ljudi stvore o njima kad ih doznaju (»Nije dovoljno imati loše mišljenje o nekome da bi ga se proglasilo nečasnim«).⁶³ Treba u krajnjem slučaju

⁵⁸ Ludost čini život podnošljivim, u *Pohvala ludosti*, nav. dj., str. 51–52.

⁵⁹ Usp. *Il Barignano, Dialogo dell'honore*, nav. dj., c. 38r–v.

⁶⁰ *Ibidem*, c. 38r.

⁶¹ Takvo erasmovsko stajalište mladog Petrića, kako dobro upozorava Cesare Vasoli (*Francesco Patrizi da Cherso*, Roma, Bulzoni, 1989, str. 81), koji će pomalo utjecati na cijeli spekulativni sustav filozofa, posebno će samo po sebi uobličiti u IV dijalogu o povijesti (*Il Sanuto*).

⁶² Usp. *Il Barignano. Dialogo dell'honore*, nav. dj., c. 31r.

⁶³ *Ibidem*, c. 39r.

razlikovati uistinu dobra djela, ili ona koja su zaogrnuti miroljubivim »plaštem vrline«, od prividno dobrih djela, budući da se samo iz prvih izvodi pravi pojam časti, savršene i nepromjenljive u svojoj nepokolebljivosti (»plašt vrline nikada se ne mijenja i iz njega potječu uvijek samo dobra djela koja, budući da se ne mijenjaju, ne mijenja se mišljenje koje se o njima stvori, a to je prava čast«)⁶⁴, a čast drugih proizlazi samo iz »dobre ocjene«⁶⁵, predznaka prezira, pokude, poštovanja i laske ujedno, smrtnog otrova dvorova napučenih revnim posjetiteljima koji raspravljaju o dvoboju i vitezovima koji se tuku.

Za ove posljednje, čast nije drugo doli »opće mišljenje« uskog kruga pristataša u kojemu se prepoznaju, poslušnost sustavu pravila koja upravljaju njihovim životom, izopačeno izvršavanje pravde i hrabrosti, dviju vrlina za koje će pripasati mač (»da sačuva čast, dovoljno je da se vitez nikada nije ogriješio o pravdu i hrabrost, dvije vrline zbog kojih (...) će opasati mač«) i slijepo se potući – kaže Petrić – a razloge svojih svađa uglavnom će »pobrkati i otići na dvoboj a da ni sami ne znaju zašto idu.«⁶⁶

Jezgrovito promišljanje lažnog shvaćanja viteške časti na svršetku dijaloga, koje jasno razlikuje Petrićevo djelo o dvoboju od Possevinova apologetskog, projicirajući ga naprijed, na crtu Susiova miroljubivog neohumanizma⁶⁷, vraća se na lažno shvaćanje časti »đaka« padovanskog Sveučilišta, o čemu je govorio na početku. I vitezovima, kao i đacima, daleki su zahtjevi korisnog i časnog, koje su zastupali očevi; podudarni dvorskom sustavu samoobrane, gurnuti su na marginu zakona koji jamče dobro upravljanje gradom, pravdu shvaćaju kao osvetu, hrabrost dokazom snage. Plemički etos koji ih nadahnjuje etos je odlučne borbe protiv uvrede; njemu nasuprot kreposna je razboritost i mudrost, izokrenuta hrabrost Erasmovih »lijenih«, humanistička etika »umjerenog« i »čestitog« života prvenstveno okrenutog održavanju kućnih dobara i onog najvišeg, državnog dobra.

S talijanskoga prevela **Mihaela Vekarić**

⁶⁴ *Ibidem*, c. 43v.

⁶⁵ »dobra ocjena (...) ne nastaje iz kreposnih djela, nego je dovoljno da se vitez nikada nije ogriješio o pravdu i hrabrost, dvije vrline zbog kojih će vitez opasati mač« (*ibidem*, c. 41r).

⁶⁶ *Ibidem*, c. 41r.

⁶⁷ Usp. *I tre libri (...) della ingiustitia del duello, et di coloro, che lo permettono*, Venezia, Giolito, 1555. Ponovno su tiskane '56. i '58. u Veneciji, uvijek slovima iz radionice Giolito. Godine 1554. prije njih je objavljena Massina rasprava protiv dvoboja, koja je već tada pripadala eklezijskoj optici i zbog nje je on konačno osuđen (*Contra usum duelli*). Još uvijek se pozivajući na humanističku vrlinu Susio je 1555. napisao: »Ne mogu dati jasniji ni poznatiji primjer o mišljenju što danas vlada među većinom koja uznosi čast i, smatrajući je pravim ciljem svojih djela, da je steknu ulažu sve snage; i, ne obazirući se je li djelo časno ili nečasno, iako se priprostome čini časnim, odabiru ga. Iz toga proizlazi da tako shvaćena čast i ona je na neki način postaje tiraninom svijeta!« (navodim izravno iz F. Erspamer, *La biblioteca di don Ferrante*, nav. dj., str. 113–114).

POJMOVI »ČASTI« IZMEĐU HUMANISTIČKOG ZNANJA I
VITEŠKOG UMIJEĆA. ETIKA »UMJERENOG I ČESTITOG«
ŽIVOTA U *IL BARIGNANO* FRANE PETRIĆA

Sažetak

Od 1550. do 1560. godine u Italiji se javljaju brojne rasprave o časti, dvoboju i viteštvu. Istim se jezikom služi junački spjev, enkomijastičko i ljubavno pjesništvo. Kultura u kojoj one nastaju obilježava strogi sustav autonomnih i alternativnih normi s obzirom na državne zakone. Prethodeći raspravama o dvoboju, raspravljanje o časti u mnogim se vidovima podudara s raspravama o plemstvu, aristokraciji, odgovarajućoj društvenoj skupini. Najavljen kao prava »lernska hidra«, pojam časti konačno označava široko semantičko polje koje ruši i gotovo u cijelosti mijenja ranije humanističke postavke. Objavljen u Veneciji 1553, kada i *Dijalog o časti (Dialogo dell'honore)* G. Possevina, Petrićev *Barignano* (razgovor koji vode Giovan Giacomo Lionardo i Fabio Barignano) pripada tom kulturnom ozračju. Polazeći od učestalih sporova u kojima sudjeluje oko dvije tisuće studenata padovanskog sveučilišta, creski filozof ulazi u živu prepirku vremena. Provjeravajući različite definicije viteške časti i ukazujući na lažnost njihovih iskaza, suprotstavljajući istinu i mnijenja, logiku i *doxa*, osuđujući nedisciplinirane tučnjave i prava prvenstva kao pogubne za stabilnost države, Petrić u humanističkoj etici »umjerenog« i »čestitog« života ističe kreposno ponašanje savršena građanina.

CONCETTI DI »ONORE« TRA SAPERE UMANISTICO E SCIENZA
CAVALLERESCA. L'ETICA DELLA VITA »TEMPERATA E DA
BENE« NEL *BARIGNANO* DI FRANCESCO PATRIZI

Riassunto

Nel decennio 1550–1560 vengono alla luce in Italia numerosi trattati sull'onore, il duello e la scienza cavalleresca. Il linguaggio di cui si fanno latori attraversa ugualmente la poesia eroica, encomiastica e amorosa. La cultura in cui si inscrivono si configura come un pericoloso sistema di norme, autonome e alternative rispetto alle leggi emanate dagli Stati. Preliminare alla trattatistica sul duello, la discussione sull'onore coincide per molti aspetti con la discussione sulla nobiltà, sull'aristocrazia, sul gruppo sociale di appartenenza. Avvertito come vera e propria »Idra di Lerna«, il concetto di onore finisce per configurare un campo semantico ampio che smantella e ricodifica pressoché totalmente le precedenti elaborazioni umanistiche. Pubblicato a Venezia nel 1553, come il *Dialogo dell'honore* del Possevino, il *Barignano* di Francesco Patrizi (dialogo anch'esso tra Giovan Giacomo Lionardi e Fabio Barignano), si incrive in questa precisa temperie culturale. In esso il filosofo di Cherso, prendendo spunto dalle frequenti contese nelle quali si trovano invischiati i circa duemila scolari dell'Università di Padova, entra nel vivo del dibattito del tempo sottoponendo a verifica le varie

definizioni di onore offerte dall'emergente scienza cavalleresca, mettendo allo scoperto la falsità dei loro enunciati, opponendo verità a opinioni, logica a *doxa*, condannando come eversive per la stabilità dello Stato le risse indisciplinate e i diritti di precedenza e additando nell'etica umanistica della vita »temperata« e »da bene« il comportamento virtuoso del cittadino perfetto.